

енергозаощаджування // *Архітектура (Вісник / Нац. ун-т "Львів. політехніка" ; № 674)*. – Львів, 2010 – С. 335–340. 7. Рабинович М., Толстих І. Сонячна енергетика України // *Зелена енергетика*. – № 1. – К., 2003. – С. 6–7. 8. Конечніков А. В Україні встановлюють віпротурбіни // *Зелена енергетика*. – № 3 – К., 2003. – С. 7–9. 9. Шемседінов Г. Мобільні будівлі з альтернативними джерелами енергозабезпечення // *Строительство, материаловедение, машиностроение: сб. науч. трудов. Вып. 32, ч. 2*. – Дн-к, ПГАСА, 2005. – С. 145. 10. Шульдан Л.О. Фактори, що впливають на ефективність споживання енергії будівлею // *Матеріали навчального семінару для керівників органів місцевої влади*. – Львів: Спілка громад "Енергоощадні міста", 2003. – С.52–56. 11. Карпенко П. Актуальність возведення небоскребов: проблеми и достижения // *Перспективні напрямки проектування житлових та громадських будівель*. – К.: ЗНДІЕП, 2004. – С. 29–34.

УДК 711

А.М. Хір, Б.В. Гой

Національний університет "Львівська політехніка",
кафедра дизайну архітектурного середовища

МУЛЬТИКУЛЬТУРНА СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТУРИ ТЕАТРАЛЬНО-ВИДОВИЩНИХ БУДІВЕЛЬ ТА СПОРУД ЗАКАРПАТТЯ

© Хір А.М., Гой Б.В., 2013

Висвітлено мультикультурний вплив на формування театральних-видовищних будівель та споруд Закарпаття.

Ключові слова: театральна архітектура, видовищні споруди, мультикультурний вплив.

The article highlights the multicultural influence on the theatrical and entertainment buildings of Transcarpathia.

Key words: architecture of theatre, entertainment facilities, multicultural influence.

Постановка проблеми

Сьогодні в Україні актуальним є питання міжетнічної злагоди, толерантності, високого рівня взаєморозуміння між представниками різних національних груп. Це завдання неможливо реалізувати без конкретного вирішення їхніх запитів щодо збереження своєї національної ідентичності, а саме забезпечення усіх культурних потреб представників усіх національностей та етносів, що проживають на території України. У цьому контексті саме театральне мистецтво слід розглядати як відображення духовно-культурних, мистецько-естетичних ідеалів людської спільноти, відображення її політичного устрою, ідеологічних вчень.

Аналіз публікацій і досліджень

На жаль, сучасні дослідження, які б висвітлювали зародження та розвиток архітектури театрів Закарпаття, практично відсутні. Дані про архітектуру закарпатських видовищних споруд можна знайти лише у популярних або публіцистичних виданнях, які мають стихійно-аматорський характер, відсутня будь-яка класифікація та принципи побудови простору цих споруд. Практично немає фахових та наукових видань з архітектури видовищних споруд Закарпаття. Нестача спеціальних рекомендацій щодо формування архітектури театрів та функціональних елементів, принципів і прийомів побудови простору та їхнього розміщення в міській структурі зумовлена

насамперед відсутністю систематичних, фундаментальних досліджень цієї тематики для мультикультурних регіонів України, до яких належить і Закарпаття. Дослідженням театрального мистецтва на Закарпатті займалися такі дослідники, як Ю. Шерегій, Є. Нездельський, Ю. Чорі, Г. Ігнатович. На жаль, ці автори розглядають театр здебільшого з позиції драматичного мистецтва та мало приділяють уваги простору та дії. Найбільш повною та вагомою працею з архітектури українського театру вважають наукову працю В.І. Проскуракова, в якій наголошувалося на потребі в поглибленні цієї наукової роботи шляхом дослідження регіональних та етнічних особливостей театральної архітектури [4].

Мета

Визначення мультикультурної складової у театральній архітектурі Закарпаття.

Виклад основного матеріалу

Закарпаття – регіон з унікальними геополітичними рисами, що сприяло дифузній взаємодії та синтезу культур та світоглядів представників різних національностей. Саме тому закарпатський театр не є виключно оригінальним явищем драматичного мистецтва, а є скоріше поєднанням та сумішшю різнонаціональних впливів. Це можна простежити, зокрема, на прикладі театрально-видовищної архітектури. Закарпаття – багатонаціональний край з поліетнічною структурою населення. Це зумовлено низкою історичних, етнокультурних, економічних та геополітичних чинників. Південні узгір'я Карпат, де розміщена Закарпатська Україна, були заселені ще за тисячі років до нашої ери. З давніх-давен тут поряд існували села, з яких одне українсько-русинське, а друге – угорське, словацьке, німецьке або румунське. Зливалися не лише межі сусідніх поселень, але й родичалися люди, що належали до різних етносів. А це не могло не позначитися й на родинно-побутових звичаях та обрядах і на культурі загалом [4]. Сьогодні в Закарпатській області проживають представники понад 100 національностей. Згідно з переписом населення 2001 р. тут налічується 1010,1 тис. українців (80,5 %), з них 10,1 тис. русинів, 151,5 тис. угорців (12,1 %), 32,1 тис. румун (2,6 %), 31,0 тис. росіян (2,5 %), 14,0 тис. ромів (1,1 %), 5,6 тис. словаків (0,5 %), 3,5 тис. німців (0,3 %), а також 1540 білорусів, 565 євреїв, 518 поляків, 490 вірмен та інші. Сьогодні у Закарпатті працюють чотири професійні театри і два з них належать національним меншинам (російській та угорській), що є високим показником порівняно з іншими областями України. В Ужгороді працюють обласний український музично-драматичний та ляльковий театри, у Мукачеві – російський, у Берегові – угорський. Розвиток культури Закарпаття з давніх часів визначало геополітичне розташування краю на кордоні з Центральною, Східною та Південно-Східною Європою і є своєрідним мостом між західнослов'янським і східнослов'янським культурними масивами. Дослідження будівель та просторів для театрального мистецтва на Закарпатті неможливе без заглиблення у історичні, етнічні та соціальні процеси, що активно відбувалися на території цього регіону. Саме особливість історії (перебування під владою різних держав) та географічного розташування (сусідство з багатьма країнами) і зумовили розвиток неповторного колориту Закарпаття. Історичний шлях цього регіону змушує звертатися до детальнішого опису та дослідження деяких історичних фактів, процесів та явищ, без яких, наприклад, можна було б обійтись, досліджуючи видовищні споруди іншого регіону України. Зважаючи на ці фактори, під час дослідження театрально-видовищного будівництва слід розглядати закарпатський регіон та його архітектуру не лише в загальноукраїнському контексті, але й у європейському чи навіть світовому.

Народна творчість Закарпаття тісно переплітається з драматичним мистецтвом у різних його проявах [2, с. 23]. Відповідно, драматична дія прямо пов'язана з архітектурою та архітектурним середовищем, тобто простором, де повинна відбуватися ця дія. Для достатнього розуміння генези театрального мистецтва на Закарпатті треба звернутися до досліджень так званого “пратеатру”. І вже на рівні пратеатру можна простежити змішування традицій різних народів і, як наслідок, створення оригінальних елементів культури. Не маючи змоги розвивати свій театр на такому рівні, на який спромоглися панівні народи – австрійці, угорці, чехи або сусіди: словаки, серби, румуни,

або того рівня, що вдалось досягти в Галичині й Наддніпрянській Україні, – населення Закарпаття задовольнялося тим, що сьогодні іменується “джерелами театру” і це залишалося для нього справжнім театром і задовольняло естетичні потреби в цьому мистецтві аж до 20–30-х років ХХ століття [2, с.21]. До зародків театру на Закарпатті можна зарахувати: коломийки, балади, казки, голосіння, обрядові пісні, ігрові пісні, хороводи, забави при мерці, весілля, колядування та бетлегем. І вже на рівні пратеатру можна простежити різнонаціональні впливи на культуру. Вибірково розглянемо деякі з них. Ігнатович описує три суттєво різних весільні обряди трьох основних етнографічних груп, що мешкають на території Закарпаття: гуцулів, лемків та бойків [2]. Ю. Чорі розповідає про чотири записи різнонаціональних весіль – українського, угорського, словацького і німецького, що побутують на Закарпатті [4]. Що далі на захід, то більшого чужоземного впливу зазнає обрядовий елемент і навпаки. Значним і цікавим елементом серед зародків мистецтва театру у закарпатських українців є “забави при мерці”, звичай, який в різних місцевостях звався по-різному: лопатки, лубок, свічення, грушка, привете, привої, посижене. Цей народний звичай, пов'язаний з похороном, був поширений не лише на Закарпатті, але й траплявся як у європейських, так і у неєвропейських народів. Він яскраво описаний у творі М. Коцюбинського “Тіні забутих предків”. Цей досить дивний для сучасної людини обряд не так давно виконувався, а можливо, ще досі виконується у селах Закарпатської області. Читання псалтиря та декламування “плачевних пісень” комбінували з іграми та забавами. Існує багато різновидів ігор при мерці. Наприклад: парубка одягають в костюм кози – обух сокири обмотують полотном, з ложок роблять вуха тощо. Далі “коза” іде поміж жінками, штовхаючись. Від кози втікають та сміються. Скоріше за все, цей персонаж споріднений з тим, що брав участь у вертепній драмі у Наддніпрянській Україні. Цей обряд зветься “водити козу” [1, с.29]. Окрім цього образу, можна простежити схожість та спорідненість багатьох дохристиянських обрядових персонажів та елементів культури індоєвропейських народів. Одним із найцікавіших елементів народної драми з погляду архітектурної науки можна вважати вертеп, або бетлегем. Є припущення, що на Закарпаття вертеп потрапив з Чехії та Словаччини, оскільки в XVI ст. там уже помітні сліди вертепної гри, поширеної з Риму. Суміжність територій могла цілком сприяти цьому. Крім того, існує ще й досі чимало колядувальних текстів (сценаріїв), в яких виразно помітний словацький стилістичний вплив [4]. Характерною особливістю бетлегемів на Закарпатті було те, що скринька з ляльками здебільшого була моделлю церкви того населеного пункту, звідки були родом самі бетлегемці. Цікавою є порівняльна гіпотеза В. Проскуракова, що проводить аналогію та доводить зв'язок між низовим античним театром та українським вертепом [1]. Далі варто звернутися до шкільної драми, в якій також простежується вплив різних культур. Першу п'єсу руською мовою поставили саме діти на відкритій сцені – учні ужгородської гімназії, її критикувало угорське населення. Згадаємо також про явище пересувних театрів. Українське населення Закарпаття до 1920 р. не мало свого професійного театру, але є дані про те, що угорські професійні театральні трупи об'їжджали всі міста Угорщини, а одна з них регулярно відвідувала Закарпаття, тобто міста Ужгород, Мукачево, Берегово – як головні центри, але не пропускала й менші міста – Хуст, Виноградів, Тячів, Тересву, Бичків та Рахів [3]. Закарпаття відвідували з давніх часів, крім угорських театрів, і єврейські професійні театральні трупи, такі як групи “Гаор” і “Гамібаг”. Ці єврейські мандрівні театри десятки років гастролювали Закарпаттям, особливо в містах Ужгород, Мукачево та Берегово [3]. Наступним етапом драматичного мистецтва на Закарпатті є перехід від аматорського театру до професійного і будівництво перших театральних споруд. На цьому етапі також можна чітко простежити взаємовплив та симбіоз різних культур. Довший час театральнo-драматичне життя міста Ужгорода проходило в будинку, який тепер займає Ужгородський обласний театр ляльок (рис 1). Проект розробили архітектори з Будапешта – Людвік Феєр та Ігнац Рітгер. Будівництво театру розпочалося в 1907 р. Ця споруда схожа своїм архітектурним образом на театри Сен-Жерменського та Сен-Лоранського ярмарків, тобто образ театру створений за європейським зразком. Побудований справа від пішохідного мосту через річку Уж будинок театру разом із спорудою філармонії і готелю формує архітектуру не тільки Театральної площі, але й усієї набережної [1].

Рис. 1. Театр в Ужгороді. Листівка 20-х років ХХ ст. Нині ляльковий театр

У міжвоєнний період в театрі відбувались заходи різних національностей. В Ужгороді діяли й аматорські театральні товариства угорців (“Мозаїка”, засноване у 1920 р.), євреїв (“Габіма”), чехів і словаків. Протягом одного тільки 1933 р. на сцені театру поставлено 203 вистави; з них 97 – угорською мовою, 40 – єврейською (їдиш), 39 – чеською і словацькою, 23 українською і 4 – ромською. Тобто майже від часу заснування та будівництва театру він працював як універсальний театральний простір та виконував функції мультикультурної видовищної будівлі. Іншим цікавим прикладом є будівля, в якій сьогодні функціонує Мукачівський обласний російський драматичний театр у м. Мукачево (рис. 2). Будівництво цієї споруди розпочалось у 1896 р. і завершилось у 1899 р. Архітектором був Адольф Войта. Реалізовувала будівництво фірма Ріхарда Реслера. Глядацький зал цього театру розрахований на 500 місць. Театр побудовано за спрощеним архітектурним зразком будапештського театру “Вігсінгаз” у стилі сецесії [8] (рис. 2, 3).

*Рис. 2. Мукачівський театр, 1907 р.
Сьогодні російський драматичний театр*

Рис. 3. Театр “Вігсінгаз”. Будапешт

Цікавим є розвиток театральної архітектури у м. Берегово, де угорське населення переважає українське. Істотний угорський вплив відчувався завжди, помітний і сьогодні. Угорці України – одна з етнічних спільнот, які міцно укорінилися на Закарпатті. Двоповерхова будівля готелю, що колись називався “Лев” (Oroszlán), розміщена на перехресті площі Героїв та Мукачівської вулиці (рис. 4). Сьогодні тут Угорський національний театр, а раніше був готель, побудований в кінці ХVІІ ст.

Рис. 4. Угорський театр у м. Берегово. Колишній готель “Лев”

Рис. 5. Будинок “Просвіти”. Сучасний стан

Усі вищезгадані театральні будівлі збудовано “під владою Австро-Угорщини” і вони відповідають тенденціям свого часу. Різка зміна підходу до архітектури відбулась після приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини у травні 1919 р. Міста отримують імпульс до капітальної забудови, їх архітектурний образ протягом століть зазнавав впливу Австро-Угорщини. Найхарактернішими видовищними спорудами цього періоду можна вважати будівлю “Просвіти” в Ужгороді та “Слов’янський дім” у Хусті (рис. 5, 6). Народний Дім Товариства “Просвіта” збудований в 1928 р. в десяту річницю Чехословацької республіки. Проектували цю будівлю архітектор Адальберт Фодор та інженер Еміліян Егрешій, збудувала фірма “Вінкельсберг”. У Народному Домі містилися: кінотеатр “Уранія” на 720 місць, два магазини, фойє, гардероби, зал засідань, бібліотека, буфет, музей, зал для театральних репетицій, приміщення для театального інвентарю [7].

Серед будівель та споруд, в яких відбувалися видовищні заходи, у м. Хусті можна спостерігати цікаві прояви впливів конструктивістської архітектури. Насамперед звернемо увагу на архітектуру “чеського містечка”, або, як його ще називали, “Масариківської колонії”, на території якого був розміщений “Слов’янський дім”. Побудовано цей архітектурний комплекс у 1924–1925 рр. На будівництво “Масариківської колонії” було оголошено публічний конкурс, в якому переміг Індржих Фрейнвальд – відомий пражський архітектор-функціоналіст.

Рис. 6. Слов'янський дім у м. Хусті

Фрейнвальд використовував для будівництва традиційні матеріали й образи закарпатської архітектури: камінь, дерево та керамічне покриття дахів. Крім того, використав мотиви народної творчості в оздобленні. “Слов'янський дім” поєднував будинок культури, кінотеатр та ресторан. Будівельні роботи виконувала фірма “Мандаус з пілзня” [5]. У період II Світової війни та у перші повоєнні роки будівництво нових театральних будівель не велося. Наступним значним етапом розвитку на архітектури Закарпатського театру є період панування радянської імперії. Найхарактернішою видовищною спорудою цього періоду є Закарпатський український музично-драматичний театр. Збудований на початку 80-х років на лівому березі річки Уж навпроти театральної площі (рис. 7). Архітектура цього театру дуже подібна до тієї, що була сформована для Театру опери та балету в місті Вільнюсі. Є лише одна відмінність – величезний скляний паралелепіпед фойєкулуара захований під величезним дахом, опертим на чотири потужні пілони. На жаль, під час містобудівельної прив'язки споруди театру він був зорієнтований до річки тильним фасадом, який нагадує скоріше готель, аніж театр, а за пропорціями театр набагато перевищує усі споруди, збережені довкола нього [1]. Сьогодні цей музично-драматичний театр перетворився на громіздку неповоротку структуру, яка неспроможна ні забезпечити себе сама, ні знайти вихід із безнадійної ситуації і саме тому потребує негайної реорганізації та введення нових актуальних функцій. Історія цього театру є показовою та досить типовою для багатьох інших державних театрів у інших містах України. Натомість робота інших театрів на Закарпатті, а особливо тих, що в основу своєї діяльності поклали національну ідентичність, є активною і їхня діяльність затребувана публікою.

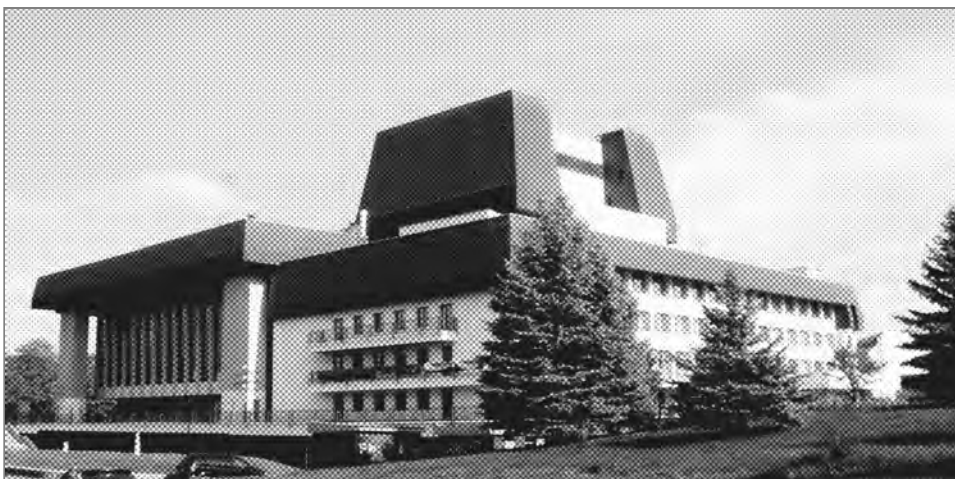

Рис. 7. Закарпатський обласний музично-драматичний театр, м. Ужгород

Висновки

За допомогою аналізу різних проявів драматичного мистецтва можна простежити дифузні взаємодії різних етносів. Аналізуючи прояви народної та професійної драми на Закарпатті, можна дійти висновку, що зародки театрального мистецтва Закарпаття абсорбували як прояви української, так і загальноєвропейської культури. Ці явища, безумовно, впливають і на архітектуру театральних будівель та споруд Закарпатської області. Це дає змогу стверджувати, що саме взаємовплив різних народностей і формує неповторний архітектурний колорит Закарпатської України, але сучасне театральне мистецтво та пов'язана за ним архітектура будівель і споруд потребує розроблення нових актуальних шляхів розвитку.

1. Проскуряков В.І. *Архітектура українського театру. Простір і дія: монографія.* – Львів: “Львівська політехніка”, 2001. – 564 с. 2. Ігнатович Г.Г. *Від гасниці до рампи : нариси з історії українського театру на Закарпатті. Кн. 1.* – Ужгород: Ліра, 2008. – 344 с. 3. Шерегій Ю. *Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року.* – Пряшів: Поліграф, 1993. – 410 с. 4. Чорі Ю.С. *Драматургія Закарпаття.* – Ужгород: Карпати, 1996. – 211 с. 5. Бізонич М. *Хуст у стародавній листівці.* – Ужгород: ПП “Повч Р. М.”, 2011. – 127 с. 6. Поп Д.І., Поп І.І. *Подорож архітектурними пам'ятками Підкарпатської Русі: путівник.* – Ужгород, 2007. – 184 с. 7. Федака П.М. *Народний дім “Просвіти” в Ужгороді: до 80-річчя відкриття Народного Дому Товариства “Просвіта” в Ужгороді.* – Ужгород: Гражда, 2008. – 120 с. 8. Волошин О. *Мукачєво у стародавній листівці Ужгород: Карпати, 2006.* 9. Проскуряков В., Гой Б. *Культурологія єврейського театру України в контексті часу, дії і архітектури: монографія.* – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2007. – 108 с.